

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

О. А. Колодій

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ:
ДОКТРИНА, РЕГЛАМЕНТАЦІЯ,
ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2020

УДК 342.57
К61

*Рекомендувала до друку
Вчена рада Національної академії внутрішніх справ
(протокол № 18 від 26 серпня 2020 р.)*

Рецензенти:

Батанов О.В. – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії і історії держави і права, заступник декана юридичного факультету Національного авіаційного університету.

Шевченко А.Є. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України, Заслужений юрист України.

Колодій О.А.

К61 Конституційно-правовий статус Українського народу: доктрина, регламентація, поняття та елементи : [монографія] / О.А. Колодій. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 452 с.

ISBN 978-617-7910-88-5

Монографію присвячено доктрині, регламентації, поняттю та елементам конституційно-правового статусу Українського народу. У зв'язку із цим розглянуто та проаналізовано стан наукових досліджень, регламентацію правового статусу народів, поняття та елементи, сутність, правосуб'єктність, принципи, установчі, організаційно-легітимацийні, правотворчі, судові, контрольно-наглядові, майнові повноваження, загальносоціальні та спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу. Обґрунтовано та запропоновано положення, узагальнення, класифікації, визначення, висновки, пропозиції та рекомендації спрямовані на його удосконалення.

Доведено, що конституційно-правовий статус Українського народу – це його правове положення, тобто місце і роль у національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань, шляхом закріплення його правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу в конституційних та інших нормативно-правових актах.

УДК 342.57

ISBN 978-617-7910-88-5

© Колодій О.А. , 2020
© Видавництво Ліра-К, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	---

РОЗДІЛ 1. ДОКТРИНА ТА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАРОДІВ

1.1. Стан наукового дослідження правового статусу народів....	20
1.2. Регламентация правового статусу народів.....	51
<i>Висновки до розділу 1</i>	82

РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

2.1. Поняття та елементи конституційно-правового статусу Українського народу.....	91
2.2. Сутність конституційно-правового статусу Українського народу.....	111
<i>Висновки до розділу 2</i>	134

РОЗДІЛ 3. ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

3.1. Правосуб'єктність Українського народу.....	145
3.2. Принципи конституційно-правового статусу Українського народу.....	156
<i>Висновки до розділу 3</i>	175

РОЗДІЛ 4. ПОВНОВАЖЕННЯ – СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ ЕЛЕМЕНТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

4.1. Установчі повноваження Українського народу.....	182
4.2. Організаційно-легітимаційні повноваження Українського народу.....	210
4.3. Правотворчі повноваження Українського народу.....	232

4.4. Судові та контрольно-наглядові повноваження Українського народу.....	261
4.5. Майнові повноваження Українського народу	294
<i>Висновки до розділу 4</i>	316

РОЗДІЛ 5. ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

5.1. Загальносоціальні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу	345
5.2. Спеціально-юридичні гарантії конституційно-правового статусу Українського народу	368
<i>Висновки до розділу 5</i>	387

ВИСНОВКИ	393
-----------------------	-----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	421
---	-----

ВСТУП

Практичний аспект актуальності обраної теми монографічного дослідження вбачається насамперед у тому, що розуміння Українським народом своєї сутності, свого політико-правового становища у контексті усвідомлення власної правосуб'єктності, принципів, повноважень, гарантій, тобто певних елементів, що включаються у зміст конституційно-правового статусу на сучасному етапі розвитку та розбудови України як демократичної, соціальної та правової країни, є дуже важливим, доцільним та, для політичної, правової й інших систем будь-якої країни, системоутворюючим.

Теоретична актуальність теми дослідження стає зрозумілою, якщо звернути увагу на той беззаперечний факт, що ця проблема, незважаючи на її фундаментальність, основоположність, наукову перспективність, недостатньо доктринально опрацювали вітчизняні науковці. Це зумовлюється багатьма чинниками, із яких найбільш наочними є два. По-перше, домінуванням у вітчизняній юридичній науці доктринальних підходів, за яких не визнавалось існування конституційно-правового статусу Українського народу загалом. Вважалось, що правовим статусом можуть наділятися виключно тільки фізичні та юридичні особи. По-друге, українські вчені традиційно перевагу надавали дослідженню усталених інститутів, насамперед, безпосередньої демократії, що прямо регламентовані у Розділ III Конституції України, тобто виборам та референдумам.

Актуальність вибору теми дослідження пояснюється ще й тим, що для більш інтенсивного та якісного розвитку нашої країни, саме в аспекті удосконалення конституційно-правового статусу Українського народу, було запозичено позитивний досвід закордонних країн, щоб використати його для подальшого суспільно-політичного розвитку нашої країни.

Разом з тим, обґрунтовуючи вибір теми дослідження, треба визнати, що наявні закордонні та вітчизняні тези наукових

довідей і повідомлень, статті, посібники, підручники, словникові й енциклопедичні видання, монографії та особливо дисертаційні дослідження присвячені: народному, національному та державному суверенітету; безпосередньому здійсненню влади народом України; принципам народовладдя; референдумам та виборам; праву законодавчої ініціативи; народному представництву; національним меншинам; корінним народам; місцевій публічній владі та місцевому самоврядуванню; громадянському суспільству; правовому статусу держави; впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. Усе це створює певну наукову основу для підготовки монографічного дослідження за темою «Конституційно-правовий статус Українського народу».

Зазначену наукову основу склали праці, які підготували відомі зарубіжні та вітчизняні науковці, а саме: Б.В. Бабін, Ю.Г. Барабаш, Г.О. Васілевич, В.Ф. Веніславський, Ю.В. Волошина, Є.О. Гіда, В.В. Джунь, Д.М. Демичев, О.В. Зайчук, Н.В. Заяць, Б.В. Калиновський, М.С. Кельман, К.І. Козлова, В.П. Колісник, О.Є. Кутафін, І.А. Куян, В.В. Лазарев, С.Л. Лисенков, Р.М. Максакова, О.Г. Мурашин, В.Ф. Нестерович, В.В. Носік, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, В.Ф. Погорілко, В.О. Серьогін, О.Ф. Скаун, О.В. Скрипнюк, О.В. Совгіря, О.Д. Тихомиров, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, М.В. Цвік, Т.О. Чернеженко, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, Л.М. Шипілов, Н.Г. Шукліна, О.В. Щербанюк, О.І. Ющик, А.О. Янчук.

Беззаперечно, що методологічну основу конституційної теорії конституційно-правового статусу народів, а у цих межах – Українського народу, становлять праці відомих вчених, класиків правознавства та конституційного права Г.В.Ф. Гегеля, М.С. Грушевського, А. Дайсі, А. Есмена, Є. Ерліха, І. Канта, Б.О. Кістяківського, В. Коркунова, Ш.Л. Монтеск'є, Л.Й. Петражицького, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Сарторі, В.Й. Старосольського, А. Токвіля та ін.

Однак монографічних, комплексних, узагальнюючих, системних досліджень, які охоплювали б усі аспекти зазначеної теми, немає, що й актуалізує дослідження конституційно-правового статусу Українського народу.

Актуальність обраної теми монографічного дослідження полягає в тому щоб, по-перше, проаналізувати сучасний стан

вітчизняної теорії та практики конституційно-правового статусу Українського народу; по-друге, з'ясувати юридичний та фактичний конституційно-правовий статус народів у закордонних країнах; по-третє, зорієнтувати вітчизняну юридичну науку та практику на світові досягнення розвинутих демократичних країн у сфері закріплення та реалізації конституційно-правового статусу народу; по-четверте, розробити та запропонувати науковообґрунтовані рекомендації та пропозиції стосовно удосконалення конституційно-правового статусу Українського народу.

Мета монографії – проаналізувати теоретичний матеріал щодо конституційно-правового статусу Українського народу й на цій основі обґрунтувати положення, узагальнення, визначення, висновки, пропозиції та рекомендації спрямовані на його удосконалення.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що ця праця є першим в Україні авторським монографічним дослідженням, в якому розроблено концептуальне розуміння конституційно-правового статусу Українського народу, на підставі чого сформульовано підсумкові положення, висновки, рекомендації та пропозиції, що спрямовані на його практичне впровадження у національну правову систему.

Науковими результатами, що є новими або характеризуються певною часткою новизни, є такі:

– визначення, що Український народ – це єдина спільнота громадян України усіх національностей, що має чітко виражену індивідуальність та власні характеристики, взаємопов'язана минулим та сучасним соціальним життям, що завдяки первинності власного самовизначення утворила суспільство, державу, право та інші соціальні інститути;

– узагальнення, що регламентація конституційно-правового статусу Українського народу здійснюється у більш ніж 70 статтях Конституції України і їх можна систематизувати на групи норм, що: формулюють визначення Українського народу, проголошують Конституцію України актом його установчої влади, передбачають право на самовизначення (Преамбула); закріплюють народний суверенітет та шляхи його здійснення, право визначати і змінювати конституційний лад в Україні (частина 2 та 3 ст. 5, частина 1 ст. 156 Конституції України);

стосуються права власності Українського народу (частина 1 ст. 13, частина 1 ст. 14 Конституції України) і т. д.;

– висновок, що міжнародні правові акти передбачають такі елементи правового статусу народів або пов'язані з ним інститути: права; свободи; обов'язки; принципи; гарантії; визначення народів; застереження щодо порушення статусу. Акти національного законодавства передбачають такі елементи конституційно-правового статусу Українського народу або пов'язані з ним інститути: права; обов'язки; принципи; гарантії; визначення Українського народу; застереження щодо реалізації та охорони його статусу;

– визначення, що конституційно-правовий статус Українського народу – це його правове положення, тобто місце і роль у національному суспільстві та державі серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань, шляхом закріплення його правосуб'єктності, принципів, повноважень (прав та обов'язків), гарантій статусу у конституційних та інших нормативно-правових актах;

– обґрунтування, що конституції зарубіжних країн, міжнародні правові акти, Конституція та законодавство України свідчать, що до елементів структури конституційно-правового статусу Українського народу мають належати: правосуб'єктність; принципи; повноваження (установчі, організаційно-легітимізаційні, правотворчі, судові, контрольно-наглядові та майнові); гарантії. До цих елементів не належать: статусні правові норми; громадянство; правовідносини; юридична відповідальність;

– висновок, що сутність конституційно-правового статусу Українського народу пізнається через аналіз його функцій. Логічно обґрунтованим є виокремлення таких функцій: загальноцивілізаційної; суспільствоутворюючої; державоутворюючої; соціально-регулятивно-охоронної і насамперед правотворюючої. Функції конституційно-правового статусу Українського народу – це передбачені у нормативно-правових актах, основні, комплексні напрями діяльності Українського народу, що зумовлені необхідністю його подальшого розвитку, відображають його соціальне призначення та роль серед інших народів, світової спільноти, поширюються на всі сфери життєдіяльності суспільства, впливають зі змісту елементів конституційно-правового статусу і знаходять своє подальше втілення у функціях

суспільства, держави, соціальних норм і насамперед права. Пропонуються їх ознаки, зазначається, що вони відрізняються системним, комплексним характером та класифікуються за різними підставами;

– пропозиція, яка ґрунтується на Конституціях Французької Республіки від 4 жовтня 1958 року, Японії від 3 листопада 1946 року, та багатьох інших країн, стверджує, що конституційно-правовий статус Українського народу повинен міститися в окремому розділі Конституції України, який має називатися «Український народ» та бути прийнятим Закон України «Про статус Українського народу». У своїй сукупності вони мають передбачити: поняття та елементи; сутність; правосуб'єктність; принципи; установчі, організаційно-легітимаційні, правотворчі, судові, контрольно-наглядові, майнові, можливо, й інші повноваження; загальносоціальні та спеціально-юридичні гарантії;

– визначення, що організаційно-легітимаційні повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, які закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об'єктивно для забезпечення спроможності створювати, реорганізувати та ліквідувати органи публічної влади, інші соціальні утворення, визначати їхній статус та припиняти їхню діяльність у разі визнання влади та її повноважень такими, що не правомірно та не справедливо реалізуються;

– узагальнення, що організаційно-легітимаційними повноваженнями Українського народу є право на: а) участь в управлінні державними справами, яке, на жаль, викладається, як право громадян України, а не Українського народу. Модельною може бути частина 2 ст. 62 Конституції Боліваріанської Республіки Венесуела від 16 листопада 1999 року; б) участь у загальнодержавних та місцевих виборах, однак ускладнює реалізацію цього права наявність грошової застави, яка існує відповідно до частини 1 ст. 101, частини 1 ст. 156 Виборчого кодексу України від 19 грудня 2019 року; в) проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, яке має закріплюватися, як право Українського народу або його частини, а впродовж цього – як форма безпосередньої демократії та бути доповненим правом на пікетування, голодування, наметове містечко, масовий публічний захід (концерти, змагання, конкурси, панахиди, хресні

ходи тощо). Воно забезпечується цілим рядом обов'язків; г) свободу об'єднання у політичні партії та громадські об'єднання, оскільки частина 2 ст. 10 Конституції Португальської Республіки від 2 квітня 1976 року, ст. 137 Федеральної конституції Швейцарської конфедерації від 18 квітня 1999 року, конституції багатьох інших закордонних країн проголошують політичні партії виразниками та реалізаторами народної волі; д) індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; е) страйк тієї його частини, що працює;

– дефініція, що контрольно-наглядові повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об'єктивно, реалізуються з метою отримання достовірної інформації про стан законності та дисципліни у діяльності усіх інших соціальних суб'єктів, що викликають значущі (насамперед юридичні) наслідки;

– узагальнення, що контрольно-наглядовими повноваженнями Українського народу є право на: а) заслуховування звітів, здійснення контролю та притягнення до відповідальності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, адже аналіз конституцій зарубіжних країн свідчить, що Український народ повинен його мати; б) дострокове припинення повноважень державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, яке не передбачається Конституцією України, що дискредитує та нівелює її частини 2 та 3 ст. 5. Зразковими можуть бути частини 1 та 2 ст. 13 уже не чинного Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року № 1286-ХІІ, ст. 11 Конституції Республіки Ісландії від 17 червня 1944 року. У системі місцевого самоврядування це повноваження регламентується ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР; в) відкликання (право відзиву), якого також не існує щодо посадових осіб держави, що є очевидною законодавчою прогалиною. Модельною може бути ст. 106 Конституції Словацької Республіки від 1 вересня 1992 року. У законодавстві, яке регламентує місцеве самоврядування право відкликання з

посади за народною ініціативою досить детально врегульовані у Законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР та «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 року № 93-IV, що є позитивним; г) народну експертизу діяльності, що передбачене чинними нормативно-правовими актами України і разом із правом народної експертизи нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів становить право на народну експертизу головних напрямів соціального життя; д) утворення комісій, громадських рад добросовісності, громадських рад та інших організацій, яке тільки починає з'являтися та врегульовуватися у національній правовій системі та національному законодавстві і потребує викладення його у базовому законі; е) формулювання доручень виборців, яке існує тільки в системі місцевого самоврядування; є) громадські слухання; ж) висловлення довіри або недовіри до діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб;

– рекомендація у Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 р. № 435-IV: відновити поняття національного багатства як виключного права власності Українського народу; передбачити єдиний перелік об'єктів, що знаходяться у власності Українського народу; визначити значення кожного об'єкта для Українського народу та угрупувати їх залежно від цього; створити механізм реалізації права власності Українського народу. Останнє насамперед означає чітке визначення тих об'єктів права власності Українського народу, які реалізуються: у безпосередній формі; в опосередкованій формі;

– пропозиція об'єднати частину 2 ст. 13 та частину 3 ст. 41 та викласти у частині 2 ст. 13 Конституції України у такій редакції: «Кожен для задоволення своїх потреб має право користуватися об'єктами власності Українського народу, державної та комунальної власності відповідно до закону». Доцільно прийняти окремий законодавчий акт, який регулював би здійснення права власності Українським народом як виключного права Українського народу;

– визначення, що народ – це єдина політична та соціально-економічна спільнота, що має чітко виражену індивідуальність та власні характеристики, передбачає зв'язок із певною територією, пов'язаний єдиною історичною традицією, расовою чи етнічною

ідентичністю, культурною однорідністю, релігійним чи ідеологічним спорідненням, спільним соціально-економічним життям, мовою, психікою незалежно від поділу його на які-небудь національні спільності, члени якої поділяють ідею, що вони пов'язані один з одним і що вони відрізняються від інших груп своєю ідентичністю, що фактично передбачає існування держави;

– твердження, що є підстави розрізняти і виокремлювати: загальний та конкретний; правовий, конституційний та конституційно-правовий; конституційно-правовий та фактичний статус Українського народу;

– визначення, що принципи конституційно-правового статусу Українського народу – це найбільш загальні, основоположні, нормативно-регулятивні або свідомо-вольові правила поведінки або основні начала (ідеї), що спільно з правосуб'єктністю, повноваженнями (правами та обов'язками) і гарантіями визначають правове положення Українського народу у національному суспільстві та державі, серед інших народів, закордонних суспільств та держав, міжнародних об'єднань, демонструючи його сутність і соціальне призначення. До них віднесено принципи: суверенності влади; єдиновладдя; повновладдя; безпосереднього волевиявлення; пріоритетності безпосередньої влади; поєднання безпосередньої і представницької демократії; загальності у здійсненні влади; рівності у здійсненні влади; реальності влади; гарантованості влади; майнової забезпеченості;

– висновок, що установчі повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов'язків, що закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об'єктивно для забезпечення спроможності утворювати та визначати, використовуючи різні форми і методи, можливість існування, статус та функціонування усіх інших соціальних інститутів, здійснення найбільш важливих загальнонародних та місцевих функцій;

– узагальнення, що установчими повноваженнями Українського народу є право на: а) самовизначення, у зв'язку з яким пропонується внести зміни до Розділу III Конституції України та передбачити у майбутньому законодавстві про референдуми, правовий припис у такій редакції: «Виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання